

Ο Ρόλος της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης στην Ειδική Αγωγή: το Παράδειγμα μιας Περιβαλλοντικής Δράσης σε Ειδικό Σχολείο

Ιωάννα Γιαννοπούλου¹, Μαρία Καζάκου²

1. Εκπαιδευτικός Ειδικής Αγωγής – ΤΕΕ Ειδικής Αγωγής Πάτρας
ioangiannopoulou@gmail.com
2. Εκπαιδευτικός Ειδικής Αγωγής – ΤΕΕ Ειδικής Αγωγής Πάτρας
mkazakou@gmail.com

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα εργασία σκοπό έχει να παρουσιάσει τη δράση που ανέλαβαν να υλοποιήσουν δύο εκπαιδευτικοί ειδικής αγωγής με 15 μαθητές του ΤΕΕ Ειδικής Αγωγής Πάτρας, στο πλαίσιο ενός περιβαλλοντικού προγράμματος. Ένα πρόγραμμα με θέμα το δάσος που είχε πολλαπλούς στόχους για τους μαθητές: γνωστικούς, όπως τη συνειδητοποίηση βασικών εννοιών γύρω από το δάσος και τη ζωή που κρύβει, συναισθηματικούς, όπως την ευαισθητοποίηση, την αλλαγή συμπεριφοράς και την ανάληψη δράσης, πρώτιστα όμως στόχευε στην επαφή των μαθητών με το φυσικό περιβάλλον, μια επαφή πρωτόγνωρη για αυτούς, καθώς και στην προώθηση της κοινωνικής τους ένταξης. Η ύπαρξη αντικειμενικών δυσκολιών ήταν παρούσα σε όλες τις φάσεις υλοποίησης του προγράμματος, εξαιτίας της ετερογένειας των προβλημάτων που αντιμετώπιζε κάθε ένα μέλος της ομάδας, όμως η σωστή μεθοδολογία και ο ζήλος των ίδιων των μαθητών αποτέλεσαν τα καταλληλότερα εργαλεία για συνέχιση και την τελική ολοκλήρωση της προσπάθειας. Μέσα από την παρουσίαση αυτή λοιπόν στόχος μας είναι να στηρίξουμε το γεγονός ότι τέτοιες καινοτόμες δράσεις μπορούν και πρέπει να εφαρμόζονται και στην ειδική αγωγή καθώς έχουν να προσφέρουν πολλαπλά οφέλη στους μαθητές με ειδικές ανάγκες.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: ειδική αγωγή, περιβαλλοντική δράση/ πρόγραμμα, ένταξη

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Συχνά γίνεται λόγος για ομαλή ένταξη των ατόμων με ειδικές ανάγκες στο κοινωνικό σύνολο αλλά ακόμα συχνότερα είμαστε εμείς οι ίδιοι εκείνοι που ‘βάζουμε ταμπέλες’ και το ειδικό το κάνουμε ακόμα ειδικότερο και το τοποθετούμε στο περιθώριο· σε ένα περιθώριο στο οποίο, αν μη τι άλλο, θα μας δημιουργεί λιγότερες δυσκολίες, λιγότερες έννοιες, λιγότερα προβλήματα. Όσο λιγότερο μας αγγίζει... τόσο λιγότερο μας προβληματίζει! Δυστυχώς όμως, με τέτοιους τρόπους δεν επιτυγχάνεται η ένταξη των ατόμων με ειδικές ανάγκες στο κοινωνικό σύνολο. Οι περιβαλλοντικές δράσεις θα μπορούσαν να λειτουργήσουν και προς αυτή την κατεύθυνση αλλά δε μας έχουν συνηθίσει να απλώνονται στον χώρο της ειδικής αγωγής και μάλιστα σε ειδικά σχολεία. Είναι αρκετές οι δυσκολίες και η κούραση για να προσθέσουμε και άλλη... θα μπορούσε να σκεφτεί κανείς! Είναι ακόμα όμως περισσότερες οι μοναδικές εμπειρίες και η ηθική ανταμοιβή που μπορεί να κερδίσει

κάποιος. Έτσι, όπως αποδείχθηκε... άξιζε τον κόπο! Κι εδώ ο 'κόπος' δε λέγεται εν τη ρύμη του λόγου... κυριολεκτούμε!

Η ΣΚΕΨΗ

Οι πρώτες σκέψεις ήταν αρκετά συγκεκριμένες. Τα προβλήματα ξέραμε εξ' αρχής ότι ήταν πολλά. Τα περισσότερα από αυτά πήγαζαν από τη φύση των δυσκολιών των μαθητών μας και τη μεγάλη ετερογένεια που αυτές παρουσίαζαν μεταξύ τους. Οι δυσκολίες ήταν αντικειμενικές και για τον λόγο αυτό αποφασίσαμε να επιλέξουμε ένα θεματικό πεδίο όχι ιδιαίτερα απαιτητικό ούτως ώστε να μπορέσουμε να το διεκπεραιώσουμε με αντικειμενικά οφέλη για τους ίδιους τους μαθητές.

Ο ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ

Στον σχεδιασμό λοιπόν του προγράμματός μας έπρεπε να ληφθούν πολλά θέματα και πολλοί παράγοντες υπόψη. Το θέμα, όπως προαναφέρθηκε, έπρεπε να είναι απλό για να μπορεί να γίνει εύκολα κατανοητό από τον πληθυσμό στον οποίο απευθυνόμαστε. Παράλληλα, δεδομένου ότι πρωταρχικός στόχος ήταν η δράση αυτή να προωθήσει την ένταξη/ ενσωμάτωση των μαθητών μας, θα έπρεπε να προσφέρει τέτοιες ευκαιρίες, μέσα από βιωματικές δραστηριότητες και εκδρομές. (Ζωδιάτου, 2009). Επιπλέον, έπρεπε να αντιμετωπιστούν αντικειμενικές δυσκολίες, όπως αυτή της μετακίνησης μαθητών που παρουσίαζαν κινητικά προβλήματα καθώς επίσης και το δύσκολο εγχείρημα να πειστούν οι γονείς να επιτρέψουν στα παιδιά τους (με τις δυσκολίες/ προβλήματα που καθένα παρουσιάζει) τη συμμετοχή σε ένα πρόγραμμα που θα έπαιρνε το ρίσκο να τα βγάλει έξω από τα σχολεία και μάλιστα... στο δάσος!

Το θέμα

Το θέμα που επιλέξαμε ήταν γύρω από το δάσος και ο τίτλος που συναποφασίσαμε με τους μαθητές μας ήταν: *Αγαπώ το δάσος... αγαπώ τη ζωή!!!* Ειδικότερα, ασχοληθήκαμε με τις ωφέλειες που αντλεί ο άνθρωπος από αυτό, με τις επιπτώσεις της ανθρώπινης δραστηριότητας/ παρέμβασης στο δάσος και ποιους αυτές αγγίζουν, καθώς επίσης και τρόπους με τους οποίους θα μπορούσε ο άνθρωπος να εμποδίσει περαιτέρω καταστροφή και ό,τι αυτή μπορεί να συνεπάγεται τόσο για τον άνθρωπο όσο και για το περιβάλλον.

Οι στόχοι

Οι στόχοι που θέλαμε να επιτύχουμε με την υλοποίηση του προγράμματος ήταν πολλαπλοί. Ειδικότερα, στόχος μας ήταν οι μαθητές:

- ⇒ Να έρθουν σε επαφή με τη φύση και συγκεκριμένα με το δάσος και να βγουν από το 'κλειστό' περιβάλλον του σχολείου
- ⇒ Να μάθουν για τη ζωή (δέντρα, φυτά, ζώα, πουλιά) μέσα σε αυτό και να γνωρίσουν τις ομορφιές του φυσικού περιβάλλοντος
- ⇒ Να προβληματιστούν για την καταστροφή των δασών από τον άνθρωπο
- ⇒ Να ευαισθητοποιηθούν
- ⇒ Να αναζητήσουν αιτίες
- ⇒ Να σκεφτούν πιθανές λύσεις
- ⇒ Να τροποποιήσουν πιθανή λάθος συμπεριφορά των ιδίων
- ⇒ Να υλοποιούν λύσεις

- ⇒ Να μάθουν να λειτουργούν ομαδικά/ συνεργατικά
- ⇒ Να νιώσουν τη χαρά της εξερεύνησης, της δημιουργίας και της κοινωνικής προσφοράς
- ⇒ Να τους βοηθήσει να ενταχθούν ομαλά στη μαθητική κοινότητα και να νιώσουν και αυτοί μέλη μιας ομάδας

Οι συμμετέχοντες

Αρχικός μας στόχος αλλά και προσωπικό μας στοίχημα ήταν να συμπεριλάβουμε στην ομάδα μαθητές που η φύση της δυσκολίας τους δεν τους επιτρέπει εύκολα να συμμετέχουν σε ανάλογες δράσεις/ δραστηριότητες. Έχοντας πλήρη επίγνωση της δυσκολίας του εγχειρήματός μας, επιλέξαμε και κάποιους μαθητές περισσότερο λειτουργικούς που θα λειτουργούσαν υποστηρικτικά και βοηθητικά στους πρώτους. Έτσι, η ομάδα μας απαρτίστηκε από μαθητές με:

- νοητική ανωριμότητα και νοητική υστέρηση
- κινητικά προβλήματα (τετραπληγία)
- σύνδρομο Down
- διαταραχές στο φάσμα του αυτισμού.

Η ΥΛΟΠΟΙΗΣΗ

Όπως όλες οι περιβαλλοντικές ομάδες έτσι και η ομάδα του σχολείου μας απαρτιζόμενη πλέον από 15 ανυπόμονους μαθητές και μαθήτριες αναλάμβανε δράση δύο φορές την εβδομάδα.

Η αφόρμηση

Η υλοποίηση του περιβαλλοντικού μας προγράμματος ξεκίνησε με την απαραίτητη αφόρμηση, έτσι ώστε οι μαθητές να έρθουν σε μια πρώτη επαφή με το θέμα που θα ασχολούμασταν, το δάσος. Επιλέξαμε και προβάλαμε στους μαθητές μας ένα DVD για το δάσος της Στροφυλιάς, ένα δάσος κοντά στην περιοχή μας το οποίο και θα επισκεπτόμασταν αργότερα κατά την υλοποίηση του προγράμματός μας. Με αυτόν τον τρόπο οι μαθητές γνώρισαν τι εννοούμε ακριβώς με τη λέξη δάσος – καθότι τίποτα δεν θα πρέπει να λογίζεται αυτονόητο όταν κάνουμε λόγο για μαθητές με ειδικές ανάγκες – ότι δηλαδή εκτός από τα δέντρα ένα δάσος αποτελείται και από πολλές ακόμα μορφές ζωής. Ήδη δηλαδή από την πρώτη αυτή συνάντηση συνειδητοποιήσαμε ότι ακόμα και οι πιο βασικές έννοιες ήταν απαραίτητο να συνδέονται και να συνοδεύονται από εικόνες προκειμένου να γίνουν αντιληπτές στη συνείδηση των μαθητών μας (Βλάχος, 2009) Για αυτούς ένα δέντρο δεν είναι απλά ένα δέντρο, αλλά ένας καφέ κορμός με βαθιές ρίζες στη γη και πλούσιο πράσινο φύλλωμα που γύρω του μπορεί να υπάρχει νερό που ρέει, ζώα, πουλιά... Βασικό λοιπόν, εργαλείο στην πορεία του προγράμματός μας αποτέλεσαν τα εποπτικά μέσα αλλά και η πολυαισθητηριακή μέθοδος. Επιπλέον, μέσω της αφόρμησης και χρησιμοποιώντας την τεχνική του καταγισμού ιδεών, επιτύχαμε κάθε μαθητής να αναφερθεί σε δικές του εμπειρίες ή γνώσεις που ενδεχομένως είχε γύρω από το θέμα αυτό (Φλογαΐτη, 2006).

Οι δραστηριότητες

Σε μία από τις πρώτες συναντήσεις φιλοξενήσαμε στον χώρο του σχολείου μας τον υπεύθυνο της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης νομού Αχαΐας ο οποίος με τον δικό

του μοναδικό τρόπο έκανε τους μαθητές να εμπλακούν ενεργά σε **παιχνίδια γνωριμίας** και άλλα **βιωματικά παιχνίδια**. (Αρχοντάκη, 2003). Με τον τρόπο αυτό η ομάδα 'δέθηκε' ακόμα περισσότερο και ένωσε τη χαρά της επικοινωνίας, της επαφής, του παιχνιδιού, ενώ κινητοποιήθηκε η πρωτοβουλία των μαθητών και η φαντασία τους.

Περιβαλλοντικές Δραστηριότητες

Εικόνα 1: Στιγμές από τα βιωματικά παιχνίδια

Σε όλες τις επόμενες συναντήσεις μας χρησιμοποιήσαμε τη βιωματική και συνεργατική μάθηση σαν μεθοδολογικά εργαλεία προκειμένου να υλοποιήσουμε τις δραστηριότητές μας. Ανάμεσα σε αυτές αναφέρουμε την **κατασκευή κολλάζ** με θέμα την αντιπαραβολή ενός υγιούς δάσους και ενός κατεστραμμένου. Η δραστηριότητα περιλάμβανε συλλογή υλικού (εικόνων) από το διαδίκτυο, αντιπαραβολή των εικόνων και συζήτηση γύρω από τα συναισθήματα που μας γεννά καθεμιά από τις εικόνες αυτές. Ειδικότερα: οι μαθητές χωρισμένοι σε μικρές ομάδες εργασίας και με την καθοδήγηση των εκπαιδευτικών αναζήτησαν στο διαδίκτυο εικόνες σχετικές με το δάσος. Στη συνέχεια, ξεχώρισαν από το φωτογραφικό υλικό τα υγιή δέντρα/ περιβάλλοντα από τα καμένα ή ευρύτερα την εικόνα ενός όμορφου και παρθένου δάσους από την εικόνα ενός καταπατημένου/ κατεστραμμένου και κατ' επέκταση τις εικόνες ενός αειφορικού περιβάλλοντος από εκείνες ενός μη αειφορικού. Έπειτα, μέσα από **παιχνίδι ρόλων** οι ίδιοι οι μαθητές άρχισαν να εκφράζουν τα συναισθήματά τους για κάθε μία εικόνα, ως δέντρα πλέον, και να τα περιγράφουν λεκτικά σε μικρά χαρτιά τα οποία αντιστόιχισαν με τις εικόνες τους (Κοντογιάννη, 1999). Με αυτόν τον τρόπο βίωσαν πραγματικά πώς μπορεί να αισθάνεται ένα δέντρο υγιές (χαρούμενο, ζωντανό, πρόσχαρο) και πώς ένα καμένο (λυπημένο, πανικοβλημένο, απογοητευμένο). Το προϊόν της δραστηριότητας αυτής ήταν ένα κολλάζ με θετικά και αρνητικά συναισθήματα όπως φαίνεται στην ακόλουθη εικόνα.

Εικόνα 2: Κολλάζ με τη συναισθηματική κατάσταση που θέλησαν να περιγράψουν οι μαθητές με αφορμή τις εικόνες

Στο ίδιο πλαίσιο κινήθηκε και η επόμενη δραστηριότητα αυτή της **δημιουργίας και καταγραφής μιας ιστορίας/παραμυθιού** δέντρων η οποία θα εξυπηρετούσε και τη συμμετοχή της ομάδας σε έναν μαθητικό διαγωνισμό. Οι μαθητές χωρισμένοι και πάλι σε δύο βασικές ομάδες, με διακριτό ρόλο η καθεμιά: «ζωντανά» και «νεκρά» δέντρα, αναλαμβάνουν να μιλήσουν για τα συναισθήματα και τις σκέψεις που τους γεννούν διάφορες ρεαλιστικές καταστάσεις, όπως μια πυρκαγιά. Έτσι, μπαίνουν οι ίδιοι στο ρόλο και μέσα από βιοματικό παιχνίδι συνομιλούν. Στο τέλος, αναλαμβάνουν το ρόλο του συγγραφέα και γράφουν μία συγκινητική ιστορία για το πώς αισθάνεται κάθε ένα δέντρο από αυτά όταν π.χ. ζει σε ένα υγιές περιβάλλον ή όταν απειλείται ή έχει ήδη καταστραφεί, καθώς και για το πώς μπορεί ο άνθρωπος να βοηθήσει στη διατήρηση και διάσωση του φυσικού περιβάλλοντος (Αναγνωστόπουλος, 1997).

Εικόνα 3: Βιοματικό παιχνίδι για τη συγγραφή ιστορίας

Εξχωριστή βέβαια θέση στις δραστηριότητές μας κατέχει η εκπαιδευτική επίσκεψη που πραγματοποιήσαμε στο δάσος της Στροφυλιάς. Ξεπερνώντας τις αντικειμενικές δυσκολίες των μαθητών μας (κινητικά προβλήματα, διαταραχές συμπεριφοράς κλπ.) πήραμε το ρίσκο και με την βοήθεια και άλλων συναδέλφων βγήκαμε εκτός της σχολικής τάξης... Η επίσκεψή μας άρχισε με ενημέρωση στο Κέντρο Πληροφόρησης για το δάσος της Στροφυλιάς όπου η υπεύθυνη του κέντρου με απλά λόγια σε μορφή ιστορίας έφερε τους μαθητές σε μια πρώτη γνωριμία με το συγκεκριμένο δάσος (τα δέντρα, τα φυτά, τα πουλιά, τα ζώα που συναντάμε σε αυτό), αλλά και με το τι επρόκειτο να δουν κατά την επίσκεψή μας στο πεδίο.

Εικόνα 4: Στο ΚΠΕ Στροφυλιάς

Σειρά είχε η βόλτα (με τα πόδια!) μέσα στο δάσος για τη **μελέτη πεδίου**. Εκεί οι μαθητές μας με την καθοδήγηση της υπεύθυνης του Κέντρου και τη δική μας βοήθεια περπάτησαν στο δάσος σταματώντας κάθε λίγο για να δουν από κοντά και να αναγνωρίσουν δέντρα και τα φυτά που προηγουμένως είχαν δει σε φωτογραφίες στο Κέντρο, ή αν ακούσουν με προσοχή κάθε μορφή ζωής που κρυβόταν στο δάσος και να την αναγνωρίσουν. Επίσης, χωρισμένοι σε μικρές ομάδες εργασίας περιηγήθηκαν στο δάσος προκειμένου να συλλέξουν το υλικό που τους ζητήθηκε μέσα από ένα συγκεκριμένο **φύλλο εργασίας** (Υλικό Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, 2008) όπως φύλλα διαφορετικών δέντρων, καρποί, φλοιός από κορμούς δέντρων κ.ά. Στο τέλος κάθε ομάδα παρουσίασε το υλικό που είχε συλλέξει αναδεικνύοντας την νικήτρια ομάδα!

Εικόνα 5: Μέσα στο δάσος... η επαφή με τη φύση

Τελικά, οι μαθητές είχαν την ευκαιρία να εκφράσουν τα συναισθήματά τους και να μιλήσουν για αυτήν την κυριολεκτικά πρωτόγνωρη εμπειρία τους. Και αφού ξαποστάσαμε λιγάκι και τους μοιράσαμε το κολατσιό τους...πήραμε 'γεμάτοι' και ικανοποιημένοι το δρόμο της επιστροφής.

Εικόνα 6: Ξεκουραστήκαμε λιγάκι!

Εικόνα 7: Γεμίσαμε τις μπαταρίες μας!

Η ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ

Στο τέλος της σχολικής χρονιάς, στο πλαίσιο της γιορτής λήξης του σχολείου αποφασίσαμε με τους μαθητές να δώσουμε ένα στίγμα της περιβαλλοντικής δράσης που υλοποιήσαμε κατά τη διάρκεια της χρονιάς με σκοπό να προβληματίσουμε αλλά και να παροτρύνουμε και για άλλες μελλοντικές δράσεις. Οι μαθητές ένιωσαν την ικανοποίηση της παρουσίασης, όλων αυτών που είδαν και έμαθαν, μέσα από ένα δρώμενο ζωντανών και καμένων δέντρων, ευαισθητοποίησαν και συγκίνησαν... Επιπλέον, μια ολιγόλεπτη παρουσίαση με τις καλύτερες στιγμές από την περιβαλλοντική μας πορεία φόρτισε και αυτή την ατμόσφαιρα με δυνατά συναισθήματα...

Εικόνα 8: Τα ζωντανά δέντρα βοηθούν τα καμένα... από το δρώμενο της γιορτής λήξης του σχολείου μας

Ο ΑΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ

Μέσα από το περιβαλλοντικό πρόγραμμα οι μαθητές κατάφεραν να ευαισθητοποιηθούν και να ενημερωθούν γύρω από συγκεκριμένα περιβαλλοντικά θέματα και συγκεκριμένα γύρω από τα δάση, τα οφέλη τους για τον άνθρωπο, τα αίτια καταστροφής των δασών και τις συνέπειές τους για τον άνθρωπο. Έμαθαν να αναγνωρίζουν δέντρα και φυτά του δάσους, καθώς και ζώα και πουλιά. Συζήτησαν περιβαλλοντικά προβλήματα και συνειδητοποίησαν πώς ο ανθρώπινος παράγοντας επηρεάζει το περιβάλλον του δάσους (απορρίμματα, πυρκαγιές). Συνειδητοποίησαν ότι μέσα από την αναθεώρηση της συμπεριφοράς του και των συνηθειών του ο άνθρωπος και αυτοί οι ίδιοι μπορούν να προστατεύσουν το δάσος και τη ζωή μέσα σε αυτό. Ακόμα, ένιωσαν τον ενθουσιασμό και τη χαρά της συνεργασίας, της δημιουργίας, της εξερεύνησης αλλά και της επαφής με τους συμμαθητές και τους καθηγητές τους. Έζησαν την εμπειρία του φυσικού τοπίου, παρατήρησαν, άγγιξαν,

μύρισαν, άκουσαν, αφουγκράστηκαν και ανακάλυψαν. Τέλος, κέρδισαν την ικανοποίηση της συμμετοχής και της δημιουργίας και αντιλήφθηκαν ότι οι όποιες αντικειμενικές δυσκολίες που πηγάζουν από το εκάστοτε πρόβλημά τους δεν πρέπει να λειτουργεί σαν τροχοπέδη σε τέτοιες δράσεις. Μάλιστα, έμαθαν πώς θα στηρίζονται στις δυνατότητές τους για να υπερπηδούν τις αδυναμίες τους και τις δυσκολίες τους. Στην κατεύθυνση αυτή έμαθαν επίσης, να στηρίζουν με τις δικές τους δυνατότητες τις αδυναμίες των συμμαθητών τους και να προωθούν με αυτόν τον τρόπο τη δράση της ομάδας. Μέσα από το πρόγραμμα αυτό θεωρούμε ότι μαθητές που ήταν αρκετά παραγκωνισμένοι λόγω της ιδιαιτερότητάς τους κατάφεραν να ενσωματωθούν στην ομάδα και κατ' επέκταση στη μαθητική κοινότητα και να γίνουν αποδεκτοί από τους συμμαθητές τους. Το περιβαλλοντικό πρόγραμμα βοήθησε σε αυτήν την κατεύθυνση με τον ομαλότερο και τον πιο ευχάριστο τρόπο!

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Είναι πολλοί αυτοί που με τον δικό τους τρόπο συνέβαλαν στην επιτυχή οργάνωση και έκβαση του περιβαλλοντικού μας προγράμματος. Ειδικότερα, ευχαριστούμε τον Διευθυντή του ΤΕΕ Ειδικής Αγωγής Πάτρας, κ. Γερασιμόπουλο, για τη βοήθεια, τη στήριξη και τη διευκόλυνση που μας παρείχε σε καθετί που ζητούσαμε κατά τη διάρκεια του προγράμματος, τους υπευθύνους της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης ν. Αχαΐας, κα. Παπαϊωάννου και κ. Βλάχο για την ενθάρρυνση και την ουσιαστική και έμπρακτη βοήθεια που μας προσέφεραν διαρκώς, για τις γνώσεις που μας μετέδωσαν γύρω από την περιβαλλοντική εκπαίδευση αλλά και για την έμπνευση που μας εμφύσησαν, όλους τους συναδέλφους γιατί καθένας τους με τον δικό του τρόπο πρόσθεσε μια σημαντική πινελιά στο πρόγραμμά μας. Τέλος, ευχαριστούμε τους μαθητές της ομάδας μας για το μάθημα ζωής που μας προσέφεραν καθημερινά και τις μοναδικές εμπειρίες που μας χάρισαν.

Εικόνα 9: Η περιβαλλοντική μας ομάδα!

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αναγνωστόπουλος Β. (1997) *Τέχνη και τεχνική του παραμυθιού*, Αθήνα: Καστανιώτης
- Αρχοντάκη Ζ. – Φιλίππου Δ. (2003) *205 Βιωματικές ασκήσεις για εμπύχωση ομάδων*, Αθήνα: Καστανιώτης.
- Βλάχος Ι.- Ζωδιάτου Ε. (2009) *Η αίσθηση των πέντε αισθήσεων*, Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Κλειτορίας.
- Ζωδιάτου Ε. –Πασσά Μ. – Σταυρόπουλος Α. (2009) *Οι δρόμοι του νερού- Τριήμερο πρόγραμμα ειδικής αγωγής του ΚΠΕ Κλειτορίας για παιδιά με νοητική υστέρηση», Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Κλειτορίας.*
- Κοντογιάννη Α. (1999) *Η δραματοποίηση για παιδιά*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Υλικό Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης (2008) *Γνωριμία με τη φύση της προστατευόμενης περιοχής υδροτόπων Κοτυχίου – Στροφυλιάς*, Αθήνα: Ελληνική Ορνιθολογική Εταιρεία
- Φλογαΐτη Ε. (2006). *Εκπαίδευση για το περιβάλλον και την αειφορία*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.